

s888 (9)
1b

BUKU YA III.
Causes of divorce
KU TSHIKANA

K24/11
KU TSHIKANA.

1
37

H. E. Ntoanwisi

NDZIMANA YA II. NHLAMUSELO YO SUNGULA.

Kindzimanyana xa I.

1. Le'swi hambanyisaka nuna ni nsati.

Hi nnawu wa NDZOVOLO hi leswaku yi humeseriwa ku veleka vana. Hilaha hi nga vona ha kona, wansati loko a nga lovoriwanga a nga veleki vana la'va tshunsekeke, kambe u veleka mahlonga, hikuva nwana i xuma. Hikokwalaho loko vukati byi tshuka byi fa, mulovori u ta fanela ku kuma xuma xa yena kumbe a kuma vana; a swi endleki leswaku a kuma vana ni xuma; u kuma xinwe ntsena. Loko vukati byi nga bndzuli vana, loyi a nga ba xuma a lovola wa onhakeriwa nkarhi lowu hikwawo loko loyi wansati a yimile a nga veleki swinlangi. Na swona loko xuma xi kutsuriwa xo tinerisa sweswi xi nga tisa swona. Na swona loko tinhaka ti lo famba hi ku biha, vini va xuma va ta lava hikwaswo leswi va nga swi humesa hi mhaka ya vukati lebyo. Na kambe, loko vukati lebyi tumbuluxile swihlangi, kasi mulovori a a nga hetanga ku lovola, a nga fanelanga ku kuma swihlangi leswi; a a nga hetanga fanelo ya yena.

2. Ku tekelana a hi ntirho wa bindzu. Loko munhu a ba xuma a ya teka ha xona ewansati, hi leswaku na kona lahaya si yaka kona, vanhu lava fanelo ya vona hi ku xi hundzisa xi ya teka wansati wa yindlu leyi yi nga xi tumbuluxa. Wansati loko a ri kwala mutini u swekela nuna wa yena, u nwi tirhela mitirho ya yindlu hikwayo, ku sweka, ku hlayisa yindlu, ku nwi andlalela sangu ni swinwana le'swo tala; hikwaswo leswi a swi swi koti ku hunguta ntsengo loko wu fanela ku kutsuriwa, hikuva lomw wu nga hundzela kona na kona wu ta ya teka munhu loyi na yena a nga ta nwi siva, kutani u ta tirha mitirho hikwayo leyi a a ta yi tirha loko a a tame a va kona laha mutini. Ntirho wa XUMA 1 ku veleka tinhloko. Loko ku kumekile swihlangi hi xuma hi leswaku ntirho wa xona xi wu netisile^{3.} Loko vukati byi fa ku ta va hava loyi a nga ta pfumela ku rhwala nandzu wa ku dlaya vukati. Unwana ni unwana u ta ringeta e hubyeni ku tiyimela. Loko wanuna a ri ni rigombo swa endleka leswaku wansati a nwi sukela. Kutani-ke

Rd/

K 24/11

loko wanuna a sukeriwile hi ndlela yoleyo a swi nga nwi oloveli ku tlhela a kuma wansati, nikuva u ta vuriwa munhu loyi a fanaka ni mudlayi, vavasati va ta nwi chava. Hambi va ku wansati va ba, a nga biwi leri a kolaka a tsundzuka leswaku swi nga tlula hi ku avana na yena loyi wanuna. Loko na kona wansati a suka e vukatini hi ndlela leyi a swi khumbi timhaka ta ntsengo; wona wu ta sala wa ka kutsuriwa hi ku tala ka wona.

4. Le'xi haviweke hi leswaku ku tswalana ku humesa ku tswanana lo'ku tiyeke, ni leswaku swihlangi swi ta velekiwa ni ku kurisiwa hi tindlela le'tinene swi ri karhi swi tiviwa leswaku i vana va loyi wanuna. Na tone TIHVO ti twisisa xisweswo. Nnwu wu vekiwile leswaku wu pfuna ntsena; kambe loko va ri vanhu va langutile ngopfu ku tswalana lo'ku nga ni ku hanyisana hi mukhuva lo'wu tsakisaka, leswaku ku nga vi ni unwana loyi a hanyisiwaka hi ku nononwaha ni ku hlupheka. Nnawu wu pfuna ku luleka timhaka leswaku ku hlayiseka ka munhu ku va kona, ku nga ri ka munhu ntsena kambe ku ri ku hlayiseka ka rixaka. Leswaku rixaka ri nga tshuki ri timeka. Timhaka hikwato ti sungula ti vulavuriwa e mindyangu, loko ti ko ti ya e hubyeni hi loko ti tsandzile endlwini, ku ri leswaku huvo yi ya pfuna.

Xinuzimanyana xa I.

Vanhu va tshikana loko va nga ha rhandzi ku hanya swinwe. Ku ta kanela vandyangu wa twanana ku herisa vukati, kumbe swi va tsandza swi ko swi ya kotiwa hi HUVO. Wansati l'a kuleke, loyi a nga ha khomiki swihlangi a hi yena loyi a nga vuriwaka ku ka a nga hambana ni nuna wa yena, swi nga humelela sweswo loko wansati a ha khoma swihlangi. Hi leswaku loko a ha ri nhwanyana u languteriwile leswaku u ta veleka vanhu, kasi loko a hundzele hi karhi wa yena wa ku kuma vana, a nga ha hlayiwi ka vavasati, i wanuna. Loko a ri loyi a titirhelaka a kuma swa yena, wo tirhisana ni nuna; kasi loko va nga ha tshamisi swinwe, loyi wansati a namarhela vana va yena, wa huma muti a tshamisa hi tlhelo ni vana va yena; kambe leswi a swi wiriwi ku tshikana. Mhaka leyi yi endleka ntsena hi leswaku loyi wansati a nga ha

K24/11

andlaleleli nuna sangu. I vavanuna hikwavo. Va nga avana hi miti. Loko loyi wansati a ri mutini wa yena lo'wuntswha wa tsaka hikuva wa tiruma.

Vuloyi, xi nga xona le'si hamba isaka ni ku hlanhla mi-ndyangu, a swi endleki leswaku munhu a biwa hi mungoma, va ku u lowile, loko kutani a dyuhele. Vuloyi byi anwiwa e veleni, kutani munhu a nga ka a nga byi tumbeti, a ta sungula ku byi tirhisa loko masuku a dyuhele. wanuna wa biwa hi mungoma lo^{ko} a dyuhele; kwalaho hakanyingi swi kumeka leswaku u lo byi tsema (xava) vuloyi bya kona. Vavasati a va si tiviwa va tsema mirhi ya vuloyi. Va na tiviwa va lo byi kuma e beleni.

Xindzimanyana xa 2.

1. Ku fa ka vukati a hi mhaka yitsanana, i mhaka le'yi khumbaka miti leyi mimbirhi: ndyangu wa muteki ni ndyangu wa mutekiwa. Ku fa ka vukati ka ha fana ni kuvumbiwa ka byona. (Rinhlampfu ri tiya hi le'ra khale). Vukati bya vana byi seketeriwa hi vatswari. Hambi nwana a lo teka hi ta matimba ya yena, timhaka ti fambisiwa hi la'vakulu.
2. Loko vana va nga twanani, swi fika laha va vonaka leswaku swi tlula hi ku hambana, loyi wanuna u ta byela va ka vona le'swi va karhataka, ni ku komba m'ehleketo ya yena leswaku u lava ku tshika nsati. La'va vitaniwaka e timhakeni i tatana ni makwavo wa tatana loko a ri kona kusuhi, hahani na vanwana vavanuna va muti (va ndyangu ku ta k twa timhaka leti).
3. Loko va hlengeletene, va ta kombela timhaka e ka nwana wa vona; loko a hlayile na yena nsati u ta hlaya. Loko va twanana e ku hlayeni va ta kamba timhaka. Loko ku hoxa nuna va ta nwi khongotela ku veka mbilu (ku yi rheleta). Nwana, swi kona hikwako swamindyangu, swo siviwa hi swihlungwa. Rheleta mbilu, u hanyisana ni nsati wa wena. Na swona loko ku hoxa loyi wansati va ha to vula sweswo leswaku: Wena/wansati: Wa hoxa, u fanela ku yingisa nuna wa wena. Loko a ku karhata ku nga ri na mhaka hi ta swi vona hi kona. Swa mindyangu swi kona hikwaku, ni fanele ku ringeta ku hanyisana hi ku rhula.

K24/11

4. Loko yi va tsandza yi ko yi ya vikiwa e ka tata wa nhwanyana, na yena u ta ringeta ku komba laha a vonaka nandzu wu ri kona, a ringeta ni ku laya. Loko swi ri ni nwana wa yena a a nga tshiki ku nwi byela leswaku: "wana, u te u rhandza va ka mani, u endle leswaku hi tswalana na vona, kutani wa ha ri wena loyi u rhandzaka leswaku hi hambana na vona, mhaka leyi yi bihile, nuna wa wena a nga na nandzu; u fanele ku nwi yingisa, mi twanana, mi hanyisana. Rheleta mbilu, u twanana ni nuna wa wena.
5. Hakanyingi swi tala ku helela kwala ndyangu. Vana va rheleta timbilu va tlhela va hanyisana swinene. Loko nhwanyana kumbe wansa-ti loyi a lo tsutsumela e kaya ka yena, kutani tata wa yena loko a ku u kamba timhaka, o kuma ti dya nwana wa yena, loko va nga twanana ni nwana leswaku u ta tlhelela e vukatini, a nga tlheri ntsena u fanele ku tlherisiwa hi xanohumu.
6. Loko matlhelo hikwawo vatswari va ringetile ku khongotela, swi nga pfunanga nchumu, vukati byi to fa. Loyi wansati u to timukela e kaya ka yena; kumbe u to heleketiwa, kumbe a titsutsumela ni vanwana vavanuna.
7. Ku tsutsuna ni vanwana vavanuna swi humelela ngopfu malembe lawa. A hi mhaka leyi a yi tiviwa leswaku wansati a nga ya susiwa e vukatini hi ku yengiwa hi unwana wanuna. Khale loko munhu a kandzile vukati a swi nga ri na mhaka loko vanhu va kona swi ri swisiwana; a a kandzile, swi ri leswi a kumeke swona. A byi ri vusiwana bya vona. Masikulawa, loko wansati swi nwi x karhata swa nuna loyi a nga na yena a lava ku tifambela, wo famba, a tala tiko; yoloye a nga ha ri na n'anga.

Timhaka Examples.

- (a) Matanato, nwa-Xikwaabana, a a tekiwile hi Mudaka. Va tshamile swinwe va ko va kuma xihlangi. Ndzhaku ka swona, loyi wanuna a vilela hi ku loloha ka nsati. Loko ku kambiwa timhaka a ta ha kotanga ku ya kule. Ku vutisiwile swinene loko kunene loyi wanuna a tiyisa leswaku u rhandza ku nwi

K24/11

5cont. tshika hikokwalaho ka ku loloha ka yena. Va ka vona lava a va ri kona e ku kaneleni ka mhaka yoleyo va nwi byerile lo'-wanuna leswaku ku hava mhaka ya muxaka wolowo leswaku wansati u hlongoriwa e vukhatini hi ku loloha. Vanhu a va tiyanga ku fana; swi tele ngopfu swa muxaka wolowo lomu vanhwinini. Ioko va ku, "owo funengetiwa hi swihlungwa", va vula loko swi te tani! Va tlhela va tikarhata ngopfu ku laya loyi wanhwanyana, va ku: U nga hi nyunisi Nwa-Xikwambana, u fanele ku tikarhata ku sasa muti wa wena, ku lunghisa yindlu ya wena ni ku phamela nuna wa wena, u ta vona hikwaswo leswi swi ta hela. Mi fanelaku hanyisana hi ku rhula. Kunene vana lava va yingisa leswi vuriweke hi vakulu va vona. Ndzhaku ka sweswo a ka ha twakalanga nchumu, ku lo va tititi.

(b) Makhanana wa ka Rhangane a a tekiwile ni nuna wa vusopfa, wa rigombo. Hambisi a nga e dlanga nchumu, a nga onhanga nchumu ko va kona ku biwa. Loko Rhangane swi nwi karhatile swa nuna loyi wa mukonwana wa yena, hi loko a byela hosi ya yena. Na yena loko a fika a kamba timhaka o kuma leswaku kunene nuna loyi wo va na rigombo. Hi loko a ku ka yena: Hi karhele hi timhaka ta wena, sweswi hi vona leswaku u ta ko u hi dlayela nwana, i khale hi ku switsanana, switsanana. Sweswi loko o biwa kambe, a hi nga ha vulavuli, hi to ta nwi teka, u lova xuma ni vana. Endzhaku ka sweswo a ka ha vanga na huwa, wu lo va muti wo rhula ni ku hanyisana swinene.

8, Leswi mhaka ya vukati yi nga ri ki ya vanhu vambirhi la'va tekanaka, kambe yi nga ya ndyangu, yi fanela ku lulamisiwa ni ku kaeriwa hi ~~xx~~ vanhu hikwavo va ndyangu. Loko mindyangu yi nga twanani kunene a yi byelani timhaka, ngopfu masikulawa ya minkarni ya sweswi; kambe a hi nu awu, ~~x~~ na swona a swi endleki e ka vanhu la'va ha hanyaka ximunhu.

Loko vukati bya ha boniwa vanhu va byelana, na swona loko byi nlanhliwa va byelana, va swi tiva hikwavo.

RM/

6 Xindzimanyana xa 3.

Ku heleketa ewansati e ka rikwavo.

(a) Timhaka ta vukati ti fumiwa hi xuma (Ndzovolo). Xuma hi xona le'xi velekaka vana. Loko wansati a nga lovoriwanga, vana va yena a va vuriwi vana, va ruriwa mahlonga, va lo kho-miwa, leswi mana wa vona a nga lo titshamela, a nga lovoriwangiki. Hikwalaho ka swona, e mhakeni yinwana ni yinwana ku langutiwa swinene leswaku ku hambana lo'ku nga humelelaka ku nga tshuki ku khumba ku lova hi tlhelo ra xuma kumbe fanelo ya ku fuwa vana la'va nga kumeka hi vukati lebyi.

(b) Loko vukati byi fa wansati u fanela ku "heleketiwa" hikuva na kona loko a hloma a nga lo hala-hala a ta, u lo "hlomisiwa".

Timhaka leti ta ku onhaka ka vukati ti endleka loko vanhu va ha ri vantswaha. Loko va nga ha twanani, nuna u ta vula sweswo a ku: Muka e ka rikwenu. Wansati na yena u ta hlamula a ku: wo ndzi heleketa tani ni leswi u nga ya ndzi tekisa xiswona. Kutani u ta ya byela nwingi (mana wa nuna kumbe nahani wa nuna) loko va ri kusuhi kumbe loko va akile muti wunwe. U ta ku mina nuna wa mina a hi hanyisani, u ri ndzi muka e ka rikwerhu. Kwalaho va ta lava ku tiva lexi va lwelaka xona. U ta hlamusela. Vakulukumba va ta tshamisa e hansi va yi kamba mhaka levi, ku vona lomu ku hoxa ku nga kona. Loko ku hoxa nwana wa vona va ta nwi tshinya, va nwi komba ku hoxa ka yena, ni ku nwi kombisa ndlela ya ku hanya loko vanhu va tekene.

(c) Loko wansati o na twa nuna a ku: Muka e ka rikwenu, o suka a famba u karhata varikwavo. Hikuva loko vo na votisa vo twa swi nga twari le'swi vuriwaka hi nwana wa vona, hambani swa twala, va fanela ku rhuma entsumi yi ya kamba timhaka kwale vukatini. Swa endleka leswaku va le vukatini va ku: Hina a hi nwi hlongolanga. Kwalaho va ka vona va rhuma entsumi yo nwi heleketa, yi tamele ni xanchumu (Nyiko) xo ya banga vusopfa na xona.

7

(d) Kunene loko ku hambana ku tshuka ku va kona e ka nuna ni nsati, kitani wanuna a ku ka nsati wa yena: duka ka rikwenu, u to ti miyelela . Loko nuna a nwi karhata hi mhaka leyi, u to nwi byela a ku: Loko swi ku vava leswaku a wa ha ndzi rhandzi, hakanene wa ndzi hlongola, u to byela va ka nwina mi ndzi heleketa tani hi leswi ni nga ya ndzi tekisa xiswona loko ndzi ta ta haleno. Wansati loyi u ta va a ri karhi a va byela vatswari va nuna hilana yena ni nuna va hanyisanaka ha kona.

(e) Loko swi nwi vava kunene loyi wanuna u ta humesa xanchumu xo nwi heleketa ha xona, hikuva loko kunene a mukisiwa eka rikwavo u fanele ku heleketiwa hi ntsuni yi tamele xanchumu.

(f) Loko wansati o na twa ku vulavula ka nuna o swi teka hi matimba ku ri karhi ku nga ri na nchumu kona, a ku yena wa muka, u to byeriwa leswaku a a fambe. Sweswo swi vula leswaku a nga hlongoriwi hi munhu.

(g) Timhaka ti hlayile leti ti endlaka leswaku wansati a m kisiwa e ka rikwavo. Loko a ri munhu wo puxa ritshuri laha ku nga riki na nchumu, loko a nga endli mitirho le'yi nga ya wansati laha ndlwini loko a tshika tifanelo ta yena ta yindlu, ni loko a khumbiwa hi ta vuloyi, sweswo hikwaswo swi nga fikisa timhaka e ku karhateni.

(h) Ku komba leswaku ku fa ka vakati a hi mhaka yitsanana, loko swi humelela, wansati u heleketiwa e ka rikwavo hi homu. Masiku lawa ku nga yisiwa ntlhanu wa tipondo, yi nga yona homu le'yo kala masondzo.

(i) E ka homu ko hlayiwa ntsena le'xi nga homu, muvala wa yona a wu na mhaka. A yi fanelanga ku va xilema. Loko yi ri ~~mx~~ mhulu, kiloko yo mirisiwa timhondzo, hi kona yi nga ta amukeriwa. Utswele ya homu thokazi ra homu, havi ya homu, kumbe dunana ra homu; nchumu hiloko yi hetisekile yi nga ri na xisandzu.

(j) Tani hi loko ku lovorwa wansati, le'xi lavekaka ntsena

s888 8

hi xona/xuma, a xi na loyi a nga na fanelo yo xi humesa. Tatana u fanela ku lovota nwana wa yena. Na yena nwana loko a ri na xuma, wa tilovota hikokwalaho loko wansati a mukisiwa ko laveka homu ntsena. Hambi yo humesiwa hi tatana kumbe manana, kumbe mani na mani loyi a nga swi kotaka ku pfuna, loyi a nga wa ka vona.

(k) Loko ntsami le'yi nga fambela timhaka leti ya ha ri kona, hi yena loyi a nga ta sungula kambe ku famba e ku tlhantlheni ka vukati lebyi; kambe loko a nga ri kona kumbe a nga ha ri kona, ku ta fanela ku kumeka unwana e matshanweni ya yena.

(l) wansati u fanele ku heleketiwa hi xanchumu (homu ya ku heleketa) loko yi nga humesiwanga a va si nwi hluhlurheta; hambu ko va leswaku vatsanwa, a swi endleki leswaku va nga humesi.

(m) (a) Loko wansati a hlangoriwa e vukatini hi leswaku wa lowa (i noyi)swi ni ndlela ya swona ya ku vulavula. E mhakeni ya vuloyi, loko loyi wansati va nwi byela leswaku wa va heta laha vukatini hi vuloyi bya yena (hi leswaku va nwi tlhandlekile xitluka) u to amukela, a ya e ka rikwavo a ya vika mhaka yoleyo leswaku: Mina le vukatini ndzi nga kandza kona va ri ndzi noyi, ndza va heta. Kwalaho va ta tlherisa emarito leswaku: Lulamani hi ya e mongomeni hi ya twa ta vuloyi bya nwana wa hina.

(b) Mhaka yi ta fanela ku sukela e hubyeni. Kona va ta suka va bejile (Vapumbi tihomu timbirhi, vapumbiwa tihomu timbirhi), leswi swi sala e hubyeni. Va ta hlenga ni mali ya ku hakela ndleve hi ku ringana; ni leswaku loko ndleve yi hakeriwa tipondo timbirhi, unwana u ta humesa pondo, na yena loyi unwana a humesa pondo; loko ndleve yi fanela ku hakeriwa tipondo tirharhu, unwana ni unwana u ta fanela ku humesa pondo ni khume. Na yona mali ya ku hlahluva va ta yi hlanganela.

(c) Loko a ya vuya a khanile, va ka vona va ta vuyetiwa hi tihomu ta vona timbirhi, ni leti va n a beja ha tona la'va nga ya tsandzeka. Va ta ya vuya ni yinwe hikuva le'yinwana yi ta va ya huvo. Kwalaho

R31/

s888 9 loko va va rihele hikwaswo, mhaka yi ta va yi tsandzile e ka lava va vateki; va lumbetile nsati wa vona vudlayi. A va nga swi koti ku nwi hlongola laha vikatini loyi wansati. Va hlulekile, hikuva lexi xi nga vuriwa hi mungoma hi yona mhaka le'yi tiyeke, levi va nga swi kotiki ku yi tlula.

(d) Kambe loko a ya wa loyi wansati vukati byi ta va byi nwi tsandzile. A nga ha heleketiwi, i mudlayi, u hlongoriwa tani hi yona mbyana. Mhaka leyi hambu yi endleka, a swi tali, mikarhini leyi swi tele, swa endleka; kasi kwalaho wanuna a nga swi koti ku hambana ni nsati wa yena, hambu a ri noyi, i noyi wa yena.

(e- Nkarhi wunwana swa endleka leswaku loko wansati va nwi heleketile hi xifuwo, xi amukeriwile, kutani ndzhaku nuna ni nsati va tlhela va vuyelana, xifuwo lexiya a xa ha tlherisiwi, xi yile xi yile (Xi to va Loyola nwananga a nga heli).

(f) Na kona ku poxisana ku kona e xikarhi ka va-Tsonga, swa rihiwa, kambe a swi hōneseriwi homu. Homu yi riha milandzu le'mikulu, tani hi leswi ni le vun'angeni, homu yi nyikiwaka e ka n'anga loko yi tshungurile vuvabyi le'byikulu: Ku bohela mbeleko, nhlokonho, rihuhe ni manwana la'yo tano.

(g) Loko wansati a twa ku vava ka vukati a ku yena wa hlupeka, kutani a ku: Ndza muka, ma ndzi karhata. Lo'wotano a nga heleketiwi. Na swona le'kaya ka yena a va nga nwi amukeli. Hi tolo a va nwi tlherisela e vukatini; kasi nanuntlha loko wansati a vule sweswo swi ta endlekisa xisweswo. A nga vuli ku vuya kaya, u vula kuk tala tiko a va wansati wo hanya hi mmiri wa yena (nghwavava; nsati wa nguvu).

888

10

Xindzimananyana xa 4.

Ku nga sungula wansati a va yena loyi a tshikaka nuna.

1. wansati loko o na swi pfuka a ku: wena wanuna ndzi karhele hi ta wena ni varikwenu, mina ndza tifambela, kutani a suka a famba kwalaho a ku na xo nwi heleketa, u lo tisukela hi ku rhandza ka yena. Wa swi kota ku swi endla leswi, kasi va le vukatini va ha nwi lava. Na vona loko a nga kombi leswaku u rhandza vukati lebyi a va na matimba, va to nwi tshika a tifambela.
2. Loko wansati a vuyile e kaya hi ndlela le'yo tano u ta akeriwa yindlu ya yena e handle ka muti wa tata wa yena. Hi leswaku u tshunxekile ku amukela vavanuna loko va ta ka yena. Loko a lo akeriwa yindlu kwala mutini wa tata wa yena, vavanuna va ta ta hi ku chava. U tshunxekile ku kuma swihlangi le'swi nga ta vitaniwa hi vito ra tata wa yena tani hi loko wo nge vo va vumakwavo.

Xindzimananyana xa 5.

Xana ndzovolo yi nga tlherisiwa?

1. Loko wansati a sukela nuna wa yena a tlhelela e ka rikwavo, kumbe ni loko a lo heleketiwa, valovori va ta landza xuma xa vona. Va ta landza xuma ni Mafukuku (Swilo hikwaswo leswi a va nwi nyika loyi wanhwanyana, hambi loko a ha ri kaya a nga si hloma). Swilo leswi a va nwi nyika hi leswaku va rhandzana, kutani sweswi rirhandzu ri nga hela xuma hikwaxo xi fanela ku tlhela.
2. Tata wa nwana wa hlanta xuma lexi a nga xi dya, hi leswaku wa xi tlherisa. U xi tlherisa a nga swi lavi, kambe a nga na ndlela ya ku ala na xona. Hi yona mhaka le'yi endlaka keswaku a akeriwa yindlu kwala handle ka rihlampfu ra muti wa tata wa yena, ~~ka~~ leswaku a ta kota ku amukela vavanuna hilaha a swi rhandzaka ha kona. Tata wa yena a nga ha amukeri xuma xa vanhu, sweswi a nga xi hlanta wa chava / wa ku kumbe xana swi nga tlhela swi

RM/

s888

11cont

nwi engeta eku hlantisiwa xuma kasi yena a a xi dyile; na swona u chava ku tshamela ku tenga e hubyeni a tenga xuma xa munhu wo veni a ha hanya, a lo hundzuka xiphukuphuku.

Xindzinyanyana xa 6.

Xana swi nga endleka ku tshikana e handla ka ku ya e hubyeni?

1. Vunyingi bya timhaka ta muxaka lowu ti kota ku hela ti nga yanga e hubyeni. Loko mholovo yi kurile ya ka va nga twanani nuna ni nsati, swi kondza swi fika kona ku tshikaneni, loko loyi wansati a mukile kumbe a mukisiwile e ka rikwavo, valovori va ta sala va landza ku ya kutsula xuma. Mhaka ya ku huma ka xuma yi fanele ku va ni vavanana ku kotisa sikunene loko xuma xa ha nghena. Loko va tswanana, xi huma hikwaxo, ni hikwaswo le'swi nga yisiwa swi ta va swi herile.

2. Loko matihelo lawa mambirhi ya twanana, xuma xi huma, va koxa va kuma leswaku hi swona va to nkhenza, va teka swa vona va tifambela. Va nga ka va nga yi hubyeni hikuva huvo yi va lamula loko va nga twanani. Yona yi ni matimba ya ku sindzisa hi ntamu loyi a alaka ku riha, leswaku a riha.

3. Mhaka le'yikulu e timhakeni ta muxaka lowu hi leswaku timbhoni ti va kona leswaku ni mundzuku loko ti ya vuya ti kota ku vulavuleka.

4. Hikokwalaho ka ku pfumala evumbhoni e timhakeni le'to tala, hosi Mohlaba Shilubana a a vekile nuawu leswaku vukati hikwabyo byi ya tsarisiwa entsindza. Ku ri leswaku hambu tintsumi ta timhaka leto loko ti ta va ti file vutla bya ndlela ya timhaka byi nga ti lahleka. Kunene loko va file lava a va swi vonile hi mahlo vumbhoni a bya ha sali byi kumeka swinene, kutani mhaka yi nga avanyisiwa hi ku hoxa hikokwalaho ka vumbhoni bya swahava.

RM/

s888

Timhaka: -

K24/11

12

(a) Khataza, Nwa-Maxiximane a eshika (thala) nuna wa yena Hosana Muleku a ku nuna wa nwi karhata. Masuku a suka a tifambela. Hosana a rhuma vanhu ku ya landza nsati wa yena. Loyi wansati a nga ha rhandzanga ku twa nchumu hi swa le vukatini, kutani Hosana Muleku a boheka ku londza xuma xa yena lexi a nga lovola ha xona. Va ka Rikhotso (Maxiximane) a va karhatanga; loko va hlayelene le'swi nga huna ku ya lovola Khataza, va nkhenselana, va la ku mukani hi ta sala hi lung'isa. Loko tintsumi ti fambile, Maxiximane a hlengeleta va ka vona a va komba timhaka. A humesa ni xuma a va komba leswaku hi xona lexi xi tlhelelaka lomni xi nga huna kona hikuva vukati xi byi file. Loko ku hundzile viki rinwe Maxiximane a rhuma vanhu va ya va byela leswaku va ta. Kunene va fikile valava va nga vona yakoxi va xuma, masuku va va nyika xuma xa vona. Vona va nkhenza, mhaka yi helela kwalaho, yi nga kolanga yi ya ehubyeni.

(b) Loko Milarisi Nwa-Masiya a tekiwile hi Tlhelane wa ka Kuosa u karhatanile ni nuna hi ku ka a nga hlayisi ndyangu ni tifanelo le'ti nga ta wansati laha mutini. Nuna a nwi rhumela e ka rikwavo ku ya layiwa kikuva a nga layiwanga. Kwalaho a ku laveki xo nwi heleketa hikuva loko a muka va ya nwi laya kutani a swi kota ku ta hlayisa tifanelo ta yena ta ndyangu, u ta amukeriwa loko a vuya. Loko a yile kaya, mana wa yena u ta ya nwi holovela, ni va yena la'va nga kusuhi ku tswalaneni. Va ta ku: "Wa hi nyumisa nwana ndzina, munhu wo onhakeriwa hi vukati hi vulolo ni futa. A ndzi ri a hi ku byela xi hi ku u ta hlupheka, a byi to ku tsandza vukati leswi. Wansati wo tirha, a sasa ndyangu wa yena".

Loko va nwi dyondzisile, ngopfu ku nwi laya, va to nwi tlherisela evukatini. Loko swi te tani u tlherisiwa hi xan-chumu, yi nga va mbuti; va ta fika va nwi amukela va le vukatini. Loko a swi kota ku endla tifanelo ta yena va ta tsnana na yena, swi ta va swi herile. Milarisi u ringetile ku tikarhata loko a vuyele evukatini, kutani mhaka yi hela kwalaho, vukati byi nga dlayiwi.

Rw/

13

(c) Loko o nge Milarisi e ku tlherisiweni ka yena u lo fika a ha ri ni rihanyo leri a a hanya rona loko a nga si tlheriseriwa e kaya, a nga dyondzanga hi ku rhumeriwa ekaya, hi kona va le vukatiai a va ta nwi heleketa hi homu va ya dlaya vukati. Loko va ya e ku kutsuleni ka xuma a va ta vuyeriwa hi xuma hikwaso xa vona na wona mafukuku.

(d) Masiku lawa a swa ha fani ni khale. Vanhu a va ha faabi hi mlawu, va endla ku tirhandzela. Fahlaza Nwa-Khazamula l'a tekiwile hi Mack Jozi wa ka Malangane a tshika nuna wa yena hi leswi a a nga nwi hlayisi. Leswi Mack Jozi a a tekile tshengwe, kunene vukwele a byi ri kona, swa-Mindyangu na swona swi karhata, masuku Fahlaza a a nga kumi ku hlayiseka lo'ku ringanaka; masuku a suka a timukela e ka rikwavo. Wandzu wu yile e hubyeni, kona wu ya tsandza Fahlaza; hikokwalaho Khazamula a hlentisiwa xuma lexi a a xi d'ile, Fahlaza a vuya e kaya; kambe a nga ha tshamisanga, u lo suka a ya na rona (a famba a tikumela vavanuna kwalomu nhoveni a hanya na vona). Sweswi Fahlaza loji a nga ha ri na nuna wa xiviri, wo tshama ni wanuna a suka a ya tshamisa ni unwana. Khazamula a nga ha swi hlayisi, wa ku na yena i khombo ra yena. (Mbeleko yi tsemile mubya).

N.B. Hi xi-Tsonga ku tshika nuna kumbe ku tshika neati a hi mbaka yitsanana, a hi xilo lexi a xi tala ku endleka. Ni loko wa sati va te wa Iowa (Noyi) nuna a a nga swi koti ku hambana na yena, a a ku: "I noyi wa mina". Kasi vuloyi hi yona mbaka le'yikulu leyi a yi fanela ku vanga ku dlawa ka vukati e xikarhi ka wansati ni wanuna. Hikwato timholovo a ti kaneriwa, ti lulamisiwa, swi helela e ku sasekeni, vanhu va phahlelana mariyeta, va tlhela va twanana, va hanya hi ku rhula ni ku tsakisa-na, va rivala swa khale.

Na swona wansati wa mu-Tsonga a a nga swi koti ku kandza vukati laha a suka, laha a suka. Vukati a byi kandziwa ndzhawu yinwe, swi helela kona. Hambi byi nononwhe wansati a a byi tiyisela byi ko byi tolovela. (Vukati a ku na bya dzova).

DZOVA i vukanyi le'byo tsokombela. Kutani xivuriso lexi xi vula leswaku vukati a ku na le'byo nandziha; byo endliwa hi

Rm/

vanhu leswaku byi nandziha, byi tsakisa.

14

NDZIMANA YA 12.

Ku tengisana e hubyeni loko ku lava ku tshikaniwa.

Xindzinyana xa 1.

Ku tshikana ku nga yisiwa e hubyeni.

1. Mhaka ya ku tshikana yi nga lulamisiwa e kaya, e ndlwini hi vini vatekelani, vatswalani; kambe loko vona va nga twanani hi tlhelo ra NDZOVULO, va ta ku: Leswi hi nga twananiki, a ku tiveki le'xi fanelaka ku endliwa; hikuva hisa xuma lexi hi nga xi amukela e ka nwina hi tiva xokarhi, kasi na nwina ni lava xo tlula lexi ni nga hi nyika xona. Kwalaho vini va ntsengo va ta ya mangala (va ta yisa emhaka e hubyeni). Huvo hi yona yi nga ni matimba ku lerisa leswi swi nga endliwaka ku herisa mhaka.

(a) Nwamhaleni, nwana phatisoni, wa ka Nghamuni, loyi a a tekiwile i Makhurha Muchayeri wa ka Makaringe, loko a tshemisile ni nuna wa yena maleaba na ga ri mangani, va karhatana. Swi kondza swi fika laha Nwamhaleni swi nwi nyenyetsaka, a tshika nuna a suka a famba.

Va ka Makaringe va yisa mhaka e hubyeni. Loko huvo yi kambile timhaka, ku kumeke leswaku loyi wansati wa pfumela ku tlhelela e ka nuna loko nuna a nwi akela yindlu, hikuva a ku hundzile nkarhi wo leha va nga ri kona nikwavo laha mutini, kutani tindlu a ti hlakele ku nga ha ri ni laha va faneleka ku tlhelela kona. Huvo yi lerisa loyi wanuna ku ya akela nsati yindlu. Ku va ku hela ka mhaka.

Xindzinyana xa 2. Huvo yi nga ringeta ku khongotela.

1. Loko mhaka yi yisiwile e hubyeni, huvo yi ta ringeta ku twisisa le'xi vangaka ku karhatana lo'ku yisaka e ku tshikaneni. Huvo yi ta ringeta ku khongotela loyi a voniwaka a ri ni nandzu leswaku a rheleta mbilu, a vuyelana ni loyi wunwana.

2. Loko ku hoxa lo'wansati, a lava ku sukela nuna e handle ka mhaka le'yi twalaka, u ta khongoteriwa leswaku a rheleta mbilu, a tsandzuka leswaku hi yona ndlela ya vutomi; ku n'unon'utana ku

15

va kona e mindyangu, swi kona hikwaku, swo funengetiwa hi swihlungwa. Loko a nga tsandza ku khongotela koloko wa swi tiva na yena leswaku loko a kaneta ku khongotela ka huvo, mhaka ya kona hi leswaku lo'wa tata wa yena u ta hlanta xuma lexi a nga lovorwa ha xona. Na swona loko ku hoxa ku ri ka loyi wanuna, loko na yena a nga twisisi ku khongotela ka huvo, wa swi tiva leswaku a nga lova xuma ni vana loko va ri kona.

3. Loko timhaka leti ti humelela hikokwalaho ka vusopfa bya loyi wanuna, hambu huvo yi nwi khongotela, i ku ringeta ku nwi pfuna; hikuva loko a ngo tshika nsati, swi ta tiviwa hi vanhu hikwavo leswaku mani a hi wanuna wa nchumu, u tshikile nsati wa yena hi mhaka yo karhi-karhi, kutani e ka yena swi ta nononwaha ku kuma wansati unwana wa lomu kusuhi lomu ndhuma ya yena yi fikeke kona. Nuna yoloye u ta va a ri khombyeni, hikuva u ta nyenyiwa.

4. Hambu huvo yi ringeta ku pfuna hi ku tsundzuxa, swi tiviwa swinene leswaku loko ku tsundzuxa loko ku nga pfuni nchumu, huvo yi ni matimba ya ku endla hi matimba loko swi ko swi fika e mirihweni.

(a) Dondisa Matanato wa ka Mukhavele a a tekiwile i Risimati wa ka Mavundza, loko va tshamile swinwe malembenyana, Risimati a teka kambe nsati wa vumbirhi a nga Vuyeya Makhandzeni wa ka Valoyi Vuyeya a hluphiwa hi Dondisa, kambe hambu Vuyeya a komba etimhaka e ka nuna wa yena Risimati, a nga endlanga nchumu. Hi loko Vuyeya a suka a ya e ka rikwavo. Risimati a ku e ka va ka Valoyi: Ndzi lava xuma xa mina hikuva nwana wa nwina u ndzi tshikile. Va ka Valoyi va ala va ku: Nwana wa hina u lo nwi hlongola, a nga ri na nandzu. Munhu loko a tshikiwa swi tiviwa hi vanwana vanhu. Le'ta ka wena a hi ti tivi, ni ku nwi heleketa a ku nwi heleketanga; u nga vurwa ku yini leswaku u lava xuma xa wena? Risimati a suka a ya mangela. E hubyeni ku nga kumeki vutula le'byinene bya leswaku Vuyeya u tshikile Risimati; huvo yi lerisa leswaku Risimati a teka nsati wa yena a famba na yena; kambe a ya nwi hlayisa, a nga ha endlax hilaha a nga endla ha kona e ku sunguleni.

K24/11

16 (6) Manlori Nwaneekana na Khataza Zitha a va ri nuna ni nsati. Khataza a nolova na nuna wa yena swi kondza swi fika laha a sukaka a muka e kaya. Nwaneekana a rhuma ntsami ku ya lava nwingi wa yena e kaya ka yena. Ntsami yi ya byeriwa leswaku: "Muka hi ta nwi tisa". Va langutela ku nga vonaki munhu; hiloko va tlhela va rhuma ntsami ra vumbirhi, kasi le ka va Khataza wa va tsandza hambu va endlu hi matimba leswaku a tlhelela e vukatini. Nwaneekana a yisa timhaka e hubyeni. Huvo yi ringeta ku khongotela leswaku a tlhelela e vukatini yena a ala. Loko va ku n fanela ku biwa, a kombiwa ndlela ya ku tlhelela e vukatini, a ku ni nga ndzi bi ndzi ta tlhelela. Kunene a endla hilaha a nga vula ha kona; a tlhelela e vukatini, a ya tshaniseka a nga ha karhateki ha nchumu.

5. Manguvalawa a swa ha endleki ku sindzisa hikuva a swa ha pfuni nchumu. Xilungu xi kulu ngopfu, ku andzile vanhu la'va humaka e matikweni lomu ka rikwavo ku nga lovoriwiki. Loko wansati o na ala ku tlhelela e ka nuna wa yena o sindzisiwa ni ku biwa, wo famba a ya tlhanyela ni vavanuna valava vo famba-famba ni tiko, va nga na vuyeriki e makaya ya vona. Hambu vatswari vo ringeta ku nwi landza, wo tluletela a ya ka vanwana vavanuna, va ko va karhala, va dela. Kwalaho u ta va a hundzukile nsati wo famba tinguvu a lo khoma. Rito le'rintswaha ra kona va ri: I ngapateni. (nwa-ndlela) Yena i wa ndlela hi masiku. (Wanuna unwana ni unwana loyi va nga twananaka i nuna wa yena.

Xindzimananya xa 3.

Xana huvo yi nga landza wansati loyi a balekeke e vukatini?

1. Leswo hikwaswo swi endlwa hi ku twanana. Loko mhaka yi ri e bubyeni, kutani wansati a balekela ka unwana wanuna, nuna wa yena ni vatswari va ri karhi va nwi lava, huvo ya swi kota ku nwi landza yi ya koka, a vuya. Ni loko a nga balekela e kule lomu ku fa fanaaka tihosi tinwana, u ta landziwa a

Kun/

K24/11

tlheriseriwa e vikatini bya yena.

17 (a) Madlahiswakwe Malangeni a a tekile nsati e ka Mahikana Mongwe. / Madlahiswakwe a lova, loyi wansati a sala a tekiwa hi ndzisana ya yena mudungazi. Ku hundza aكارui yo leha va ri swinwe. Va kuma swihlangi swirnarhu loko va ri swinwe. Ndzhaku ka masiku lo'wansati a vilela, a tilunghisela ku tshika nuna wa yena; kambe a nga byelanga munhu wa le vukatini. Siku rinwana hi loko a teka vana va yena a khandziya xitimela, a balekela e Mabulanini. Loko ku laviwa, swi kumeka leswaku vanwana va nwi vonile loko a khandziya e xitimela. Hi loko huvo yi rhumela vanhu ku nwi landza. Va ya nwi kuma e ka hosi Sobiyaana. Varhuniwa va famba. Loko va fikile e ka hosi va enghenisa timhaka leti va fanbeke ha tona. Hi loko hosi yi ku: "Mokani e kaya va ka Nkuna, swi ta lulama". Hi loko va suka va tivuyela. Hakunene va sala va nwi lava loyi wansati, va ya nwi kuma e kanu na unwana. Hosi yi rhuma vanhu va nwi vuyisa nsati loyi, a ta fikisiwa e ka hosi Mohlaba. Hosi Mohlaba a nwi nyika nuna wa yena.

Xindzimananyana xa 4.

Timhaka le'ti kambiwaka loko vukati byi fanela ku dlawa.

1. Loko wansati ni wanuna va tshikana huvo yi fanela ku kamba mhaka ku vona (1) loyi a nga ni nandzu; (2) laha xuma xi nga ta wela kona; laha (3) vana va fanelaka ku ya kona; (4) ni maavanyisele ya nhundzu ya vatshikani lava.
2. Mhaka ya loyi a nga ni nandzu hi yona le'yo rhanga hikuva yi pfuna ku komba ntila wa laha vana va fanelaka ku yisiwa kona. Na kambe laha xuma xi fanelaka ku va kona. Loyi a nga ni nandzu hi yena l'a onhakeriwaka.
3. Loko nwana a suka e vukatini a tlhelela e kaya, xuma a xi swi koti ku sala e mavokweni ya vakonwana. A va swi koti ku hlayisa xuma ni nwana wa vona. Na swona loko xuma xi kutsuriwa,

Rwi/

K24/11

xi kutsuriwa hikwaxo. Ku tsandzeka ka wanuna ku endla tifanelo ta yena, loko swi fika laha swi dlayaka vukati, nnawu a wu hunguti nchumu hikokwalaho ka sw'endlo swa wanuna. Xuma hikwaxo lexi a nga xi humesa xi fanele ku huma, xi tlhelela e kaya ka xona.

18

4. Wanuna loyi a kotaka ku hlongola nsati wa yena a ku i NOYI, u nwi hlongola ni swinoyana swa yena; hikuva vuloyi byi anwiwa e veleni ra nyini. Hikuva loyi wansati wo hlongoriwa hi nuna, xuma a nga swi koti ku xi lava; hikuva nsati wa swi rhandza ku hanya na yena, kasi nuna yena a nga na swi rhandzi. Kwalaho a nga xi kumi xuma; hi xona xi nga ta fanela ku undla swihlangi leswi.

5. Swa humelela leswaku vanhu va tshikana ku nga ri na ku karhata hi tlhelo ra ku tlherisiwa ka xuma kumbe ku avana ha xona. Xuma le'xi nga xa wansati i xa nuna wa yena loko va ri karhi va hanya swinwe, kambe loko wansati a hlongoriwa a ri karhi yena a nga swi lavi, a nga swi rhandzi ku sukela nuna, u sika ni swa yena, swi ta nwi pfuna ni swihlangi swa yena. Kumbe maendlele ya loyi wanuna loko a nwi hlongola u lava ku ta teka unwana wansati, kwalaho a swi endleki leswaku matimba ya yena ma dyiwa hi unwana wansati. Na swona loko a endla sweswo ku ri leswaku u na vanwana vavasati, xuma xa nsati loyi a hlongoriwaka a xi fanelanga ku dyiwa hi vavasati lava. Na vona va fanela ku titirnela swa vona, na yena (wanuna) loko a rhandza ku va nyika swa-nchumu leswaku va dya u fanele ku va tirnela hikuva i vasati va yena.

6. Loko a ri wansati loyi ax tshikaka nuna, a nwi sukelaka hi ku rhandza ka mbilu ya yena, wanuna yena u ni matimba kwalaho ya ku lava vana va yena ni xuma xa yena. Lexi i xiboho e ka wansati loko a fae fanela ku hambana ni swihlangi swa yena. Loko wansati a holova ni nuna, kaku loko a ku wa

K24/11

famba va nwi tekela xihlangi haabi xa ha ri e nakatieni,
swi vula leswaku a nga fambi, a a tshamise.

19 Hi swona le'swi endlaka leswaku loko wansati a ala a famba
kasi va le vukatini a va swi rhandzisi swona, ko k'ala yena,
kwalaho huvo yi ta lerisa leswaku wanuna a kuma xuma ni vana,
lovi wansati a tifambela a nga ri na nchumu, hikuva u tile a
nga ri na nchuau. / Loko wanuna a tshikana ni nsati wa yena,
kutani vakonwana va nwi kutsulela xuma xa yena, kambe yena
a ala ku xi teka, hosi Mohlaba a a endlile nuawu leswaku timhaka
le'to tano ti tsariwa. Huvo ya yena a yi hluphiwa hi timhaka
le'to fana na tona leti a ti nga ha ri na timbhoni hikuva
timbhoni ta tona a ti file, kumbe hambí va ha ri kona va rhu-
rhele e matikweni ya le kule; kwalaho huvo yi nga ha swi koti ku
kuma vumbhoni bya mhaka. Kasi knale loko ku'nga si tiviwa
ku tsala mhaka a yi lahla vutla ni yona ndlela le'yo tano,
hikuva a ko tshembhiwa byona vumbhoni bya vanhu lava timhaka
a ti ka eriwa va ri kona.

NDZIMANA YA 13.

Le'swi nga vangaka ku tshikana (ku hambana, avana).

101. Vusiwana i xilo le'xi nga rhandziwiki hi munhu ni wunwe
lahle misaveni. Xivuriso xi ri: Vusiwana i vuloyi. Hikokwalaho
loko munhu a vula unwana "OVI, u nwi rhukanile hi nhlamba le'yi
chavisaka ngopfu. Handle ka ku nwi nyika vito le'ro bina leri,
u nwi vangele ku vengana ni vanhu k hikuva a va nga ha nwi
languti swinene, va ta nwi languta a ri mudlayi. Mudlayi a
nga rhandziwi hi munhu, u vengiwa hi vanhu nikwavo. Rivengo
leri ri vangiwa a hi nchavo hikuva a va tivi leswaku u ta va
tshika ku ya fika kwihhi. Loko o rhandza ku dlaya, a nga dlaya
mani na mani akarhi lowu a wu lavaka yena. Munhu lo'wo tano
wa chavisa.

102. Xivuriso xa xi-Tsonga xi ri: Dzovo ra munhu a ri vaamberiwi

K24/11

e hausi; hi leswaku loko munhu a file a nga lo fa rifu ra ntumbuloko, u lo kanganyisiwa (dlawa) hi unwana munhu. Hiko-kwalaho loko rifu ri humenele e mutini, loko swi herile swa ku laula, ni ku phunga (xuva) muti, ku ta hudiwa ku ya kamo a leswaku munhu loyi a feke i mani a nga nwi kanganyisa. Va ta ya hlahluva.

20 103. Mungoma ntirho wa yena i ku lava xuma, a nga ka a nga xi tsiki a karhi a xi vona, xi titisile; u fanela ku kuma munhu a ba a ku hi/yena a nga dlaya munhu loyi a feke. Munhu i loyi wa vanhu, hambu wa swi tiva hambu a nga swi tivi, u ta dlawa (hakelo ya noyi loko a dlele munhu i ku dlawa na yena; kumbe u ta pona rifu.

104. A ku tiviwi ndzhawu yo karhi lohu valoyi a va dlawela kona. Va ka Nkuna, la'va fumiwaka hi hosi Mohlaba namuntlha ku twakala leswaku a vo dlaya e ndleleni loko va vuya hi le ku hlahluveni. Swi endliwile khale hosi Mohlaba a nga si fuma. E ka Maluleke, Mhinga, ku twakala leswaku khale loko ka ha fuma hosi Nkuri, loko munhu a biwile hi mungoma va ku i noyi a va behelela ribye e nhanwini, a hoxiwa e xidziveni.

105. Shaka, nwana Senzangakona, hosi ya ma-Zulu hi yena ku tiviwaka leswaku valoyi a va dlawa, va nyikiwa makoti tani hi vanhu la'vo tala lava a a dlayetela.

106. Hakanyingi vuloyi byo pfuka i bya vavasati; vavanuna va ni vuloyi byo dlaya, va byi tsema, hi mirhi. Wansati, hambu va ku byi anwiwa e beleni, a nga va nyiki byona hikwavo vana va yena, vanwana a va byi anwi hikuva mana wa yena a ga swi lavi leswaku a byi kuma. Wannana u twakala loko ku hlahluviwa hi tinhlolo, va nge ku ni Xivlabiri yi nga nhlole le'yi vulaka noyi wa wannana.

107. Hambu swivuriso swi ku: Kondlo ri nge tshanisi ni manga; Nyoka a hi yo tshanisa na munhu e ndlwini, a swi na ntulo swinene loko wansati a lowile, nuna a nga nwi hlongoli. Wo

K24/11

tana a hanya na yena kambe a nga nwi dyi; hikuva va ri: Valoyi va dya nyama ya munhu.

21
108. Loko munhu a vuriwa noyi hi vanhu a swi vuri nchumu. Loko swi ta va swi vula nchumu munhu u fanele ku tlhandlekiwa xitluka, hi kona swi nga ta va mhaka. Sweswo a swi humeleri ntsena; munhu loko a famba a lava swa muti (ndyangu) wa yena, kutani a ya twa man'inin'ini wolawo, loko swi nwi vava leswaku kunene ni swona, u to kha xitluka a ya xi veka kumbe ku tlhoma e nyangweni ya loyi a nge hi yena a nwi dlayaka. Kwalaho munhu u ta swi tiva xikanwe leswaku va ri ndzi noyi/kutani u ta fanela ku ya vika e ka rikwavo. Loko va rikwavo swi va vava va beja ku humiwa, loko a ya biwa hi kona swi nga ta tiviwa leswaku munhu loyi kunene i noyi, swi tiyile.

109. Wansati a nga ka a nga hlongoriwi hi ku byeriwa leswaku i noyi ku fanekela ku himiwa mhondzo, loko a ya vuya a wile, i NOYI. Na swona mhaka yi tiyisiwa hi lexi xi nga voniwa, xi nga endleka. Loko a nga dlayanga munhu, swi ya laviwa swi kumiwa, a nga ka a nga twi ku vava hi swona hikuva i moya wu ngo hunga.

110. Xilungu xi hundzuluxile timhaka ngopfu, hambu leswi vanhu va ha humaka va ya mungomeni ku ya hlahluva loko va feriwile hi va vona a swi pfuni nchuxu k hikuva hambu va ya nwi ba noyi a ri loyi a hanyaka na wena muti wunwe kumbe ndzhawu yinwe, u nga ka u nga nwi endli nchumu, u to va ni mabilu yo vava kambe loko u swi kota hi loko wo rhurha wena u nwi kendlukela a sala a dya vanwana wena u phuphyile kunwana.

111. Khanyaga nwana Xikhati a vabyeriwa hi nwana wa makwavo. Na yena makwavo loyi a a ri mmabyi wa malembe, swi huhateka swi ri karhi swi pfa swi pfuke. Khanyaga a ya hlahluva. E ku hlahluveni ka yena swi ya ba Mahalambeni Phamela wa ka Nhlongo. Va beja hi tihomu timbirhi-mbirhi. Va hakela ndleve tipondo tirharhu. Ndleve ya kona a a ri Mabushe Mambuwele. Va ya

RM/

K24/11

hlahluva. Swi nga tivikani; hi leswaku mungoma wa kona a nga swi kotanga ku va khorwisa, kambe ku tiya leswaku u bile Mahalambeni. Kunene Mahalambeni a va yena noyi, a dyiwa tihomu timbirhi leti a nga beja ha tona, a lova ni xuma lexi a nga hakela loyi wa n'anga ni ndleve.

112. Loko va vuya hi kona mungomeni wa kona, e ndleleni, va nghena e mutini wunwana laha a ku nwiwa byalwa. Khanyaga a kucetela vanhu va kona a ku munhu luya i noyi hi pfa hi le ku hlahluveni. Vanhu volavo va lavile ku dlaya Mahalambeni, u lo ponisa hi Xikwembu; kasi hi sweswi e mikarhini yoleyi ya valungu. Mahalambeni a vuya laha/kaya a vavisekile, a tshunguriwa masakunyana, a hola.

113. Mavikana Xipfaxihaha a a ri n'anga e tikweni ra Dlhambuye wa ka Maswanganyi. Mitirho leyi a a yi endla vanwana a va ri na mona va rhandza ku nwi herisa. Va ya nwi checha ka hosi va ku hi yena l'a sivelaka mpfula ku na; kutani u faneriwa hi rifu. Va pimile masiku lawa a fanelaka ku dlawa ha wona. Kambe va nwa-Swihenahenana va ya hlevela Mavikana marito ya timhaka leti, ni ku nwi tsundzuxa hi laha a fanelaka ku endla ha kona.

114. Va kanela leswaku ku lumbetiwa nsati wa hosi leswaku hi yena noyi loyi a arisaka mpfula ku na. Mavikana a teka ximbitala xi tsalatsariwa hi mirhi ya ntima ni yo tshuka, xi ya celeriwa e kusuhi ni nambu. Loko masiku ma herile hi loko Mavikana a ya landziwa, a tisiwa e Ntsindza. Va ku ka yena: Wa nisa mpfula namuntlha, swi nga ri tano hi rona siku ra wena. Mavikana a teka tinhlolo, a sungula ku hlahluva, ti khoma nsati wa hosi hi laha va nga kanela ha kona ni la'va nga vona va nga rhandza ku nwi ponisa e khombyeni leri. Mavikana a khoma nsati wa hosi hi misisi ya xifoko, a ku hi yena loyi a arisaka mpfula ku na. Kambe vanhu va ku: Wa hamba, wa hamba. Yena a ku: A hi yeni. A tsutsumeia e nambyeni laha a ku tivaka; a fika a cela hi tlhari ra yena.

RM/

K24/11

A cela swi nwi vava, a humesa ximbitana le'xi tsariweke hi mirhi ya ntima ni yo tshuka, a ku: A hi xexi xilo le'xi sivelaka mpfula.

115. Nkarhi wolowo Mavikana a a karhele ngopfu, hi loko a ku: "Ndzi tshikeni ndzi wisa;" masoku a nghena e ndlwini a etlela. Loko a ha etlele hi loko ri pfuma, ku vuya mugugugu wa mpfula, yi khandlana le'ro na khandlana, vanhu va kholwa swinene leswaku nsati wa hosi hi yena loyi a a sivele mpfula ku na. Wansati yoloye a ambexiwa a saseka a heleketiwa e naabyeni. Va fika va bohelele ribye va hoxa e xidziveni. Na yena Xikwenbu xa yena tingoti ti tshunxeka, a hlabela nambu wa Vembe, a pelele hase; ko va kona ku pona ka yena. Mavikana a a lo lumbetiwa na yena nsati wa hosi a a lo lumbetiwa, kutani swi endlekile leswaku va pona hi vumbirhi bya vona.

23

116. Kosa a a ri ni vasati la'vo tala. Muti wa yena a wu ri wukulu ngopfu. E xikarhi ka vasati va yena a ku ri ni unwana va ku i Ndlhovukazi, a a twakele ngopfu hi leswaku wa lowa. Nuna wa yena na yena a a swi twile leswaku nsati wa yena i LOYI, kambe a ku nga humeleri nehumu hikuva a a nga lowi munhu, a a nga dlayi munhu.

117. Nandzu wa vuloyi a wu rihwi hi nuna wa nsati, kambe wu rihwi hi varikwavo ka yena loyi wansati, va nga vatswari va yena. Hi yona mhaka le'yi endlaka leswaku loko ku humelela mhaka ya leswaku wansati u lowile, a ngo rhwala xitshatshana a ya e ka rikwavo ka a ya vika; va rikwavo hi vona va nga ta tirha mhaka ya vuloyi bya nwana wa vona.

118. Mfumo wa valungu mpfuka wu fika wu sivele leswaku tihosi ta vantima ti tenga nandzu wa ngati, hosi yihi ni yihi a ya ha swi koti ku lerisa leswaku noyi a dlawa. Yi nga ha swi kota ku endle leswaku munhu loyi a nga dlawa a rihwi; ndziho wa kona wu ringana tsengo lowu munhu na yena a loviriwaka ha wona.

Rui/

K24/11

119. Vanhu loko va pumbanile vuloyi, va beja e hubyeni, kutani va huma va ya hlahluva, byi nwi ba NOYI, ku tala ku lova tona tihomu le'timbirhi leti a nga beja ha tona, kunwe ni mali le'yi nga huma ya ku hakela mungomani ndleve hi laha swi nga ta famba ha kona. Ndleve i munhu l'a rhuaiwaka hi vukosi ku ya twa le'swi nga ta vuriwa hi mungoma.

120. Munyamana na Khanyakude na Vuyeya lava va akeke e Mugangeni wa nduna Xigogoda va tiviwa hi vunyingi leswaku i valoyi hikuva va tshama va ya yimeka e sungini (laha vafana va yimbaka kona). Leswi va nga ka va nga dlayi munhu a va na mhaka, a ku na loyi a nga va tengisaka hi leswaku i valoyi, hikuva a va dlayanga munhu. Vanhu la'vo tano vuloyi bya vona a byi twakali, bya swi kota ku tumbela.

121. Ti kona tin'anga le'ti swi kotaka ku rhiya ni ku phasa valoyi loko va ya ku huheni (ku ya ka ganyisa vanwana). Loko NOYI a yimekile, (phasiwile) ku ni timbaka tirharhu le'ti nga endliwaka e ka yena. La'va tihanyi va hondla risungunu hi murhi wa swona va nwi tlhava, va nwi vitana hi vito, va ku: Famba. Va dlele, a nge he/pfuki, u to fela kona e vuvabyini le'byi nga ta sungula siku rero. A swi tali ku endliwa sweswo; a hi vangani la'va nga na tihanyi le'to tano ku endla mhaka leyi. Tin'anga le'to tala to teka murhi wa kona lo'wu nge mmirini wa yena, ti nwi vitana hi vito, ti nwi hlongola. U ta va a swi tshikile, a a nga ha engeti.

N.B. Timbaka leti i xihundla xa vona valoyi ni tin'anga; a hi le'swi ku tlangiwaka ha swona.

122. Noyi kambe valoyi va nga va kona e mutini; na swona va nga va va tiviwa leswaku va karhata, kambe va nga humeleriwi hi mhaka. Hi leswaku vakulukumba va muti va swi kota ku tshamisa hi mhaka hi ku chava ku hlanhla mindyangu. Na swona hi loko valoyi lava va nga onhi laha mutini.

K24/11

123. Loko va ri valoyi la'va onhaka, ku nga ku dlaya vanhu, hambi swi hlwela ku humelela, siku rinwana swi ta humelela, hikuva vanhu va ta karhala hi mitirho leyi ya vona. A nga kona loyi a tiyelaka rifu; ri chaviwa hi vanhu hikwavo.

124. Nkarhi wunwana hi ku chava ku tlhanya miti, hambi mungoma a bile unwana wa kwalaha mutini, loko va fika e kaya, va ta ku hi nga vuli, a hi nge swi bile swikwambu. Kunene swi ta vurisiwa xisweswo, hambi vanhu va ri karhi va swi tiva, va ri karhi va vulavula ha swona, a swi na nchumu hikuva swa tiviwa leswaku mhaka le'yo tano yi kona.

125. wanuna ni wansati va nga tshikana hi ku vulana vuloyi; mhaka yi nga humelela yi tiviwa hi vona vambirhi ntsena. Mhaka le'yo tano a yi yisiwi e hubyeni hikuva loko loyi wanuna a nga lavi leswaku swi va mhaka le'yi hangalakaka, wo nwi tshika e xihundleni.

126. Dodova Dlakudla wa ka Xitlhelana a a tekile nsati wa yena e vukosini. Nsati loyi wa yena a a tiviwa leswaku i noyi; kambe leswi a a ri ni le ndzhaku a swi helanga hi ku twala, swi lo va tano ku ya ku yile. O tivisiwa xisweswo, kambe a nga humeleriwanga hi/nchumu hikuva a a ri ni le ndzhaka (hi leswaku a a ri ni vini).

127. Kambe yena nsati loyi, siku rinwana a karhata jaha rinwana hi vuloyi bya yena. Jaha leri ri suka ri ya lava n'anga yi ta nwi tirha N'anga yi byela jaha leswaku loko a tlhela a vuya wansati loyi a ta karhata hi vuloyi bya yena, u ta tswaha hi ndzilo. Kunene a swi hetanga masiku, nsati loyi a tswaha hi ndzilo hi laba n'anga yi nga vula ha kona. Ndzilo, yi nga mirni, yi swi kotile ku nwi hisa, a wu onavanga leswaku u na le ndzhaku. Leswi a na swi tiviwa leswaku i noyi, vanhu a vo ba mikulungwana va ku: Va nwi kumile namuntlha.

RM/

K24/11

128. Nwadyambu wa ka Homu, a a ri mukhegula, a va ri ntangha yinwe na yena nkat'a Dodova, na swona a va akile muti wunwe; na kona ku lowa a va lowa swinwe. Siku rinwana va ya e mutini wa ka Ndlhazi Khosa ku ya tirhisa vuloyi bya vona. Va kuma n'anga yi biyile, muti, kutani va khomeka. Va laveriwe n'anga leawaku yi te va lunghisa kambe va tlhelela e vomunhwini bya vona.

129. Manguvalawa ku hlahlwa swi andzile ngopfu. Vanhu loko va vone rifu e mutini wa vona va tsutsumela kona e tinhlolweni. Ha kanyingi ti ba kwalaha mutini. Loko va vuya hi le mungomeni, va ri karhi va swi tiva leswaku va ta hahlula muti wa vona hi voxo, va swi kota ku twanana leswaku va nga tshuki va vula, va miyela ntsena, va ku swi bile swikwenbu. Kwalaho va ta tama va tshama na yena noyi loyi kwalaha mutini. Leswi va tshikaka leswi va nga tamela hi voko, swa twala leswaku yena u to ya e mahlweni a va lowa; u ta va dlaya a ko a va heta.

Ndzimanyana ya 2.

Rigombo ra wanuna, nsati a nga khomiwi hi ndlela le'yinene.

130. Xivuriso le'xi nga kona le'xi nge vanhu va vungunyana xi kona, xi komba leswaku nuna ni nsati va lwa, swi tlhela swi hela swi nga yanga kule. Na swona va ri: Ta gomulana hi timhondzo loko ti ri swinwe e tshangeni, kambe a ti dlayani. Swi kona hikwako, swo siviwa hi swihlungwa, va vula kona kun'unun'utana, swi tlhela swi hela.

26
131. Wansati u soka e kaya ka tata wa yena ni mana wa yena a ri karhi a swi tiva lesaku e vukatini laha a yaka kona u ta fanela ku yingisa nuna wa yena ni vakulu x va nuna wa yena (vatswari va nuna). Kutani loko ku hunelela ku banana e ka nsati ni nuna, ha kanyingi nandzu wu ni nsati; haabi loko a nga ri yena loyi a nga dyoha.

K24/11

132. Wansati a nga kuli, i nwana hi masiku; hikokwalaho nnawu a wu kona lo'wu sivelaka nuna ku ba nsati loko va nga tswanani. Loko nuna a ba nsati wo nwi laya tani hi loko a laya vana va yena. Hambi a nga biwa ku tlurisa loyi wansati a nga swi koti ku tsutsumela e ka rikwavo. Loko a ri loyi ku laya ka vatswari ku nga nghena swinene loko va nwi laya, loko timhaka ti bihile hi ndlela le'yo tano nsati loyi u to tsutsumela e ka hahani wa nuna wa yena kumbe unwana wa ka vona vateki va yena. Hi vona va nga ta nwi tlherisela e ka nuna hi marito la'ma twakalaka. Va ta ya laya nwana wa vona va nwi komba ku hoxa ka yena loko a fanela ku tikomba vuphukuphuku e ka vanhu.

133. Vatswari va yena lo'wanana loko va nwi vuyisela nsati wa yena va ta lava ku twa leswaku xana hi swona leswi nsati a swi hlayisaka xiswona. Loko swi ri swona va ta wi laya va ri karhi va nwi koba leswaku a swi sasekanga ku tshama va ri xi-karhi ka huwa, muti wa vanhu hi loko va tshamisana hi ku rhula ni ku tsaka. Na yena loyi wansati va ta va va nwi layile swinene leswaku u fanele ku ringeta ku endla tifanelo ta yena ta ndyangu, leswaku va ta tiva ku enghena e timhakeni loko swi humelela hi ndlela le'yo tano.

134. Lava a fanelaka ku tsutsumela e ka vona, swi fanaka ni ku khongela ni vona, ku tisola hi vona, i nsati wa makwavo wa nuna, a nga muharivo wa yena; kumbe nwingi wa yena (mana wa nuna). Mana wa nuna yena u ni matimba swinene ku ta laya ni ku komba le'swi fanelaka ku endlwa loko ku ta hanyisaniwa hi ku tsaka ni kurhula. A nga swi koti ku tsutsumela e ka rikwavo, hikuva va rikwavo va dyile xuma, kutani loko va nwi tlherisela e vukatini ku ta laveka/xanchuan (mbuti) ku nwi tlherisa ha xona.

135. Wanana loko a ri ni rigombo, a ba nsati ku tlurisa, loko a lo tsutsumela e ka rikwavo a va nga nwi tlherisi, va ta

27 cont. lava va le vukatini va kombisana na vona timhaka leti. Na vona vatswari va swi kota ku vula leswaku a hi ri nsati a va bi, kambe ku dlayeriwa munhu a hi pfumeri. Loko mi nga nwi lavi a mi to nwi tlherisa mi nga dlayi. Vatswari va swi kota ku vulavula hi matimba hi ndlela leyi loko nwana wa vona a biwile ku tlurisa. Kwalaho vateki va ta hatla va swi vonela e matini leswaku mhaka le'yo tano yi kotiwa hi ku hatlisa va yisa xanohumu va ya khongela ha xona. Va rhuma ntsuni ni xilo xo khongela ha xona. Ntsuni yi ta ku: "Ndzi rhumiwile hi va ka siani, va ri ni dyohile, hi dyonisiwa hi nwana. Leswi va nga nwana u luma ni loko a ri handle va vula sweswi. Yena a nga ha tsunduki leswaku wa dlaya. Swona munhu nkulukumba va ba wo nge xihlangi; a hi ri lo'nkulu wo byeriwa hi nomu a swi twa na yena a nga munhu. Hi rivaleleni".

136. Va kona vavasati la'va tshikaka vanuna hikokwalaho ka rigombo. Hi leswaku loko a bisiwile ku dlaya, kutani va ka nuna va kombela ku rivaleriwa, va humesa xanchumu, loko a engeta kambe loko o tsutsumela kambe e kaya a ku va nyikeni swa vona mina a ndza ha vuyeli va ta va ni matimba yo va nyika swa vona; kambe vana va nge va kumi hikuva va lo hlongola mana wa kona a ngari na nandzu. Na xona xuma a xi nga vi hikwaxo lexi va nga ta xi kuma, xa vana xi ta sala. Homu ya vuwundli e ka nwana unwana ni unwana.

137. Yi kona mindyangu ya pongo; vavasati va biwa mikarhi hikwayo nambi ku ri nava nanuzu. Vatswari va ringeta hi matimba ku sivele rigombo ra nwana wa m vona, kambe va nga swi koti. Va nga pfuniwa hi va ka vona e mhakeni leyi, kambe na vona va nga humeleli. Kwalaho hikwavo la'va nga te va ringeta ku pfuna va karhala va timiyelela. Huwa ya loko va rila yi tshukisa swimitana le'swi nge kusuhi; kutani nuna lo'wo tano u tiviwa hikwako leswaku u ni rigombo (nuna wa

K24/11

28

nhonga); hi leswaku loyi a baka ni loko ku nga ri na mhaka leyi e ka x vanwana yi nga kolaka yi yisa e nhongeni.

138. Nuna lo'wo tano a nga tsandzeka ku twanana ni vaxisati, loko a lo tshikiwa hi nsati wa yena a nga ha tali ku kuma wansati hikuva hikwako lomu kushuhi va nwi tiva leswaku a hi wanuna wa nchumu, u ni rigombo. Wansati yena loko a timukele kaya la'va nga ni xuma va nga ha nwi teka, a va a ya tshamiseka.

139 Nwana wa Hunisi wa ka Maluleke a a tekile nsati wa yena wa ka Xingange kutani a holova ni nsati wa yena a nwi ba ngopfu. Tata wa yena Hunisi a nwi holobela ngopfu a ku: A hi swona ku ba munhu hi ndlela leyi. Va ka vona va ta vula leswaku loko mi nga nwi twisisi fanelo a ku ri ku nwi vuyisa kaya ku nga ri ku dlaya. Na swona munhu nkulukumba a va bi wo byeriwa kunene hi nouu, u ta swi twa hikuva na yena i munnu. Nwana loyi wa Hunisi a nga ha pfukanga a bile nsati wa yena, va tshamile hi ku rhula, ku nga ha ri na pongo.

140. Musengi wa Mixiyi a a ri ni vasati vambirhi. Leswi a a ri ni rigombo a va biwa hikwavo masiku la'yo tala. A a nga bi wunwe ntsena a a ba hikwavo mikarhi hikwayo. Siku rinwana va tsutsumela e ka muharivo wa vona; a ku nga ri kule ni laha nuna wa vona a a akile kona. Muharivo wa vona a va neha a hlundzuke kile swi ene; a ta rilela makwavo, ni ku nwi komba hi mihloti ku karhata ka yena ni ku biha ka yena. Swi nyika loyi wanuna ku titsundzuka e mhakeni leyi. Ku s kela siku lero a nga ha engetanga ku ba vasati va yena, va hanyile hi ku rhula ni ku tsaka laha mutini wa vona. Va rhandzana swinene, ku nga ha vi na madzolonga.

141. Nwajaheni wa ka ngodini a a ni nsati wa yena wa ka Khosa. A wu ri muti wa huwa hi masiku. A va ri vanhu vo banana hikuva nuna wa kona a a ri ni rigombo. Va ringetile ku nwi laya ka yena, kaabe va nga pfuni nchumu. Loyi wansati a kola a balekela ka rikwavo. Va rikwavo swi va vava ngopfu hikuva

K24/11

29

a yi nga ri mhaka ya siku rinwe a yi ri mhaka leyi a yi tala ku humelela mikarhi le'yo tala. Nwajaheni a landza nsati wa yena. Loko a fika e vukweni na yena o swi vona xikanwe leswaku timhaka leyi a nga ta ha yona, na swona a nga ha rhurneriwanga ku kotisa masiku. Masiya nosi ya loyi wansati a ku: U ya e kaya u ya teka va ka nwina mi ta ta teka xuma xa nwina. U tsundzuka leswaku makwerhu i xilo ntsena, a hi munhu. Hatlisa u yina u famba hi nga ta tenga to tala, a wa ha laveki e mutini lowu. Kunene Nwajaheni a suka a tifambela ku ya vika mhaka e ka rikwavo.

142. A fika a tivisa va ka vona mhaka leyi a nga yi kuma e vukweni. Vona va nwi hlanula va ku: "Khale hi ri karhi hi ku byelax leswaku a ku twisisi. Namuntlha u ta ya teka xuma xa wena, hi ta vona lom u nga ta kuma kona wansati hikwa tiko leri hikwaro va tiva wena leswaku a wu swi koti ku knoma wansati. A hi rona khombo leri, a u to tlhelela e lawini leswi. Ma-ala-ku-byelwa a u tshama u swi vona kwihi kumbe ku swi twa leswaku wansati u khomisiwa leswi u swi endlaka".

143. mukhalabye a vitana makwavo, bahani wa Nwajaheni ni nosi ya yena ni mukhegula lo'wa ntsumi ya timhaka a ta va komba timhaka hi laha ti nga yina ha kona, kutani a va rhuma kwale ka Khosa. Loko va fikile, va rhurheriwile. Va ka Khosa va vitanile va ka vona ku ta va komba timhaka leti ni leswaku va ta vona xuma loko xi kutsuriwa. Loko va hlengeletene, ntsumi yi vulavula yi ku: "Va ka Khosa va vula sweswo va ri: Nwana wa vona a hi xitlakati ku tlanga ha yena. Masiku va ri karhi va mi komba timhaka ~~xi~~ ta nwana wa nwina. Va ri namuntlha hi kona loko swi herile, a mi lo lovola hi lovola hi tinyeleti, mi to humesa xuma tani hi vanwana vanhu. Ntsengo wa uwina hi lowu, mi teka ni timkela, a ha ha lavi ku vu avula swo tala; loko nwina ni ri na swona swo tala ni to ya swi komba lom swi kombiwaka kona, lana mutini wa hina mi karhatile, ni xuma lexi ho mi nyika, mi hi dlayele nwana, mairi wa yena i mafi-dzula ntsena, loko ni tama na navulavula tona ti ta hi karhata,

Ria/

K24/11

no olela swa nwina ni timukela.

30

144. Hi loko ntswai ya ka Mgodini yi olela xuma nikuva a va humesile hikwaxo, a ku nga salanga nchumu, kutani va tifambela. Vukati byi filex a ka ha ri na lexi xi nga edliwaka, va nge swi koti ku ya mangala hikuva xuma xa vona va xi kunile hikwaxo. Vakonwana va vulavurile hi matlaba hikuva nwana wa vona a a nanya e hansi ka nnona ku tlula leswi rigombo ri tivisiwaka xiswona. A swi nga arisi ku fambelana.

145. Muchipi a a tekile nsati wa makwavo loyi a nga lova. Va tshamisile swinwe nkarhi lo'wo leha va ri karhi va holova ni ku banaa, kaabe a swi nga yi kule. Siku rinwana swi humelela leswaku loko Muchipi a ba nsati leswi a va ri kusuhi ni ndzilo a nwi hisa hi xisa. Nsati hi loko a suka a suka a ya mangala e ka Mkhulu (Ntsindza), huvo yi ya rihisa Muchipi tipondo tirharhu, hi leswaku yena a baka a a nga fanelanga ku hisa hi ndzilo a a lo fanela ku ba ntsena yena a rhandzaka ku ba.

146. Matsakale a a tekile nsati wa yena Milaleni. Va tshamile swinwe nkarhi lo'wo leha, va kuma swihlangi le'swi hlayeke; Kambe swi ri karhi swi lova, ku sala xinwe xa mufana. Matsakale a a ri ni nhonga ngopfu a nga lavi ku twa le'swi vuriwaka hi vanwana. Nsati wa yena swi ko swi nwi karhata, a suka a ya e ka rikwavo. Loko a ri le ka rikwavo hi loko a tsundzuka ku ya kutsula xuma xa yena hikuva a swi vonaka swinene leswaku va nga ka va nga ha swi koti ku hanya swinwe. Vakonwana va nga pfumeri, kutani a yisa emhaka e hubyeni.

147. E hubyeni ti fika ti tengiwa. Matsakale a ku ndzi yile e ka vakonwana ku ya lava xuma xa mina hikuva loyi wansati hi tsandzanile hi nge koti ku tlhela hi aka swinwe muti. Huvo yi vutisa le'swi nga swona swi karhataka laha mutini. Wansati a komba ntsena leswaku yena wo vona nhonga ntsena, masiku hikwawo i nhonga, ku wisa hi loko nuna a yile xilungwini. Kunene vumbhoni byi twakala hikuva vanhu hikwavo a va tiva vutomi

RM/

K24/11

bya ndyangu lowo, ni leswaku loyi wanuna wa karhata. Huvo yi tsema nandzu hi leswaku; Vukati byi file; Matsakale xuma a 3) / a nga xi kumi. A swi endleki ku fayetela munhu masiku hikwawo leswaku a to na twa mmiri ku vava a suka a tsutsuma leswaku vatswari va ta hlanta xuma lexi wansati a nga lovorwa ha xona. Swi nga letela ni mundzuku. Wanuna u to na karhala ku hanya ni wansati o bukutela a ku u ta tsutsumela ka rikwavo yena a ya kutsula xuma xa yena. Kwalaho Matsakale a lova xuma xa yena, a lova ni hi ku tshikana ni lo' wansati wa yena.

Xindzimananyana xa 3.

Vusopfa bya wansati; ku ka a nga hlayisi swa muti (milawu ya ku hanya).

148. Loko wansati a hloa u suka e kaya a layiwile swinene tifanelo ta wansati e vukatini. Ku hlayisa swilo swa nuna hi yinwana ya tona. Wansati u fanele ku tiva nuna, ku nwi phanela ni ku nwi cuava (ku va ni xichavo e ka yena). Ku tiva va le vukatini; ku va tiva va ri vatswari va nuna la'va fanelaka ku kuma swakudya, la'va fanelaka ku tirheriwa. Ku hlayisa mavele a nga ma hangalasi. Loko swilo sweswo a nga swi endli hakanyingi ku ta va ni ku karhatana ni nuna. Swi nga ko swi fika laha va bananaka. Loko swi nga yimi, a nga swi tshiki loyi wansati, swi nga kokela kona e ku tshikaneni.

149. Nxeleti Nwa-Cemela a a kandzile ka Mahikana wa ka Ndlhovu. Nxeleti a a loloha ngopfu. Nuna wa yena a a holova na yena hi masiku hikokwalaho ka ku loloha ka yena. A a nga swi koti ku endla tifanelo ta yena ta yindlu, swi ko swi fika laha nuna a nwi baka. Na swona a swi pfunanga nohumu. Ndzhaku a nwi rhumela e ka rikwavo leswaku a ya layiwa.

150. E ka rikwavo va ringetile hi matimba ku kombisa Nxeleti leswaku a endla tifanelo ta yena, kambe Nxeleti a nga swi kotanga ku khoma mitirho tani hi wansati. Ku kukula yindlu

Rai/

K24/11

32

kumbe ku sindza, kumbe ku rhidela; ku sweka swakudya, ni ku hlantswa swibya hikwaswo leswi a swi nwi tsandza, kutani nuna a komba va ka vona leswaku a swi pfuni ku tshamisa ni ku hanya ni munhu lo'wo tano. Va ka vona/va ku ka yena: A swi pfuni nchumu ku nwi tshika, i khombo ra wena ha swi vona. Leswi a nga ni swihlangi swi ta vanga swivulavula hikuva a ni nga swi koti ku cukuneta vana. Wo teka unwana wansati, loyi a nga ta ku phanela, loyi u ta vona swihlangi swa yena; i vana va hina.

151. Kunene Mahikana a titekela unwana wansati. Yena va hanyisana swinene hikuva a a swi kota ku hlayisa swa ndyangu; a a nga ri na futa. Loko a ri Nxalati a titshamela e ndlwini ya yena ni vana va yena. Hambi leswi a a nra swi koti swinene ku va hlayisa hi nnawu wa kona, a va kuma ku hlayiseka le mutini wa nsati lo'ntswa, hikuva yena a a ri munhu loyi a nga ni ku twisisa.

152. Ndlaleni Nwa-Mabedlhe a a tekiwile hi Hoxana Nkosi, wa ka Homu. Ndlaleni a a nga tikoteri nchumu. Vulolo bya yena a byi nyanya, a byi pfuneta hi ku kariha; hiloko Hoxana a ta vona leswaku swa na antswa ku nwi tshika. Leswi vanhu a va swi tiva k hikwavo, kunene a nwi tshika. Mabedlhe a nga nononwhanga hikuva na yena a swi vona leswaku nwana wa yena madyisa-abitsi, a va nyika xuma xa vona lexi va nga lovola ha xona.

Xindziwanyana xa 4. Nuna a nga hlayisi nsati.

153. Jaha loko ri kurile vatswari va sungula hi ku ri ringeta hi mitirho leyi fanelaka munhu loyi a nga ni yindlu, va ta vona leswaku xana a nga tekisiwa ensati. Loko a tikombile leswaku a nga yi endla mitirho le'yo fana ni ku aka yindlu kumbe ku rima, hi kona va tsakaka va ku nwana u ta swi kota ku hanyisa ndyangu loko a ta va a ri na wona. Na kona wa dyondzisiwa leswaku a swi tiva swinene leswaku i fanele ya yena ku ambexa nsati ni ku nwi bombisa. Kwalaho vusopfa a byi nga vi byi languteriwile.

RM/

K24/11

154. Timhaka ti tele le'ti nga humesaka ku hambana e xikarhi ka nuna ni nsati. Loko wansati a vabya nuna u fanele ku tikarhata ku ongola. Loko ku ri ni tindlana a nwi singilela, yindlu yona yi ri kona laha a hanyaka kona. Swilo leswi loko swi nga endliwi, hi leswi vanhu va/swi vonaka, kutani swi langutiwa ngopfu hi vatswari va jaha, va ri karhi va nwi luleka nwana wa vona. Loko va vona a nga swi hlayisi loko nsati a vabya, wa holoveriwa, wa layiwa; hikwalaho swilo le'swo tani a swi tali ku hanelela.

33

155. wanuna hambi a nga veleki a swi tali ku tiviwa. Loko a tekile masuku nsati wa yena a nga kumi swihlangi, ha kanyingi swi tala ku khumba lo'wansati; kambe e ndzhaka ka masiku swa kumeka leswaku loyi wanuna i ngonwa. Loko swi va tano mboo (nuna wo nwi velekisa) va lava.

156. Wansati loko a fikile laha kaya, ku ri leswaku swa tiviwa leswaku loyi wanuna a nga veleki, u ta byeriwa loyi a nga yena a fanelaka ku enghena e ndlwini ku nwi kumisa swihlangi hikokwalaho ka khombo ra vungonwa bya nuna wa yena. Wansati a a nga vuli nohumu hikuva mhaka leyi a yi lavi ku tiviwa, yi fanela ku va xihundle; na yena wansati u ta chava ku hlekiwa va ku nuna wa yena a hi wanuna, wansati.

157. Siku rinwana vungonwa bya wanuna bya vanga ku tifambela ka wansati a tshika nuna. (a) Wansati loko a famba a tilavela vana, a swi vuriwi vutondolo; kambe a swi laveki, u fanele ku nyikiwa wo nwi velekisa hi va ka nuna wa yena. Kwalaho loko a tilavela ha swakwe, lo'wanuna u ta rihisiwa, ku ringeta ku sivela vutondolo.

(b) Vanwana vavasati va swi kota ku famba va tilavela, swi nga endli timhaka to ka ti ya hubyeni.

158. Ndzhungulu Makaringe loko a ri vukatini e ka Talani Mulangheni a nga kumanga khuri hikuva nuna wa yena a a ri

RM/

K24/11

ngonwa. Ndzhungulu a tilavela nwana kwalomu nhoveni. Talani a tsaka ngopfu, a nga swi endlenga mhaka. Kasi loko a a swi endlile mhaka, nuna loyi a nga kumisa Ndzhungulu nwana a a ta rihisiwa; ku nga ri leswaku swi vuriwa vutondolo kambe ku ri hi leswaku a a nga nyiketiwanga hi vini va wansati.

34
159. Dumela Khosa a hanya ni nuna wa yena Xigodori Nkwini. Va nga kumi xihlangi. Xigodori a a ri ngonwa. Va ka yena va ntshunxa loyi. /Dumela leswaku a famba a tilavela swihlangi. Dumela a a ala ku famba ni vavanuna la'vo ka va nga ri vanuna va yena. Va le vukatini a va lava swihlangi leswaku tihomu ta vona ti bindzula, kambe Dumela a ku nuna wa yena hi yena ntsena loyi a nga ni fanelo ya ku nwi velekisa swihlangi; kwalaho a nga pfumeri nuna unwana ku enghena e ka yena. Dumela a timukela e kaya ka rikwavo, va le vukatini va kutsula xuma xa vona, tihaka ti helela kwalaho.

Xindzinyana xa 5. Wansati a baleka e vukatini, a tifambela.

160. Ku baleka e vukatini a hi mhaka le'yi andzeke ka va-Tsonga. Wansati loko a rhandzile wanuna, wo na fika e vukatini o tshamisa, a rhula. Wansati loko a rhandzile wanuna a ku loko a hlomile a suka a tsutsumela ka unwana wanuna a hi mhaka le'yi andzeke. Masiku ya sweswi; tihaka le'ti humelelaka.

161. Nwa-Nkwini a a tekiwile hi jaha leri va ngo lo nwi sindzisa va rikwavo. A ri ri jaha ra ka Maxele. Nsati loyi u tshamisile ni nuna loyi va kondza va kuma swinwe xihlangi. Nwa-Nkwini loyi u swi kotile ku baleka a ya e ka unwana wanuna wa ka xikwambana. Nuna wa ka Xikwambana a humesa xuma a lovola, kutani Nkwini a tlheriseriwa xuma xa yena.

162. Madunelana Mugevisa u tsandzekile ku ya tshamisa e vukatini swi ko swi fika laha a tlhelelaka ka rikwavo. Kambe va rikwavo va sinzisa va ku xikolokolo a byi kandza vukati lebyi; na yena a ala. Kambe a va swi kotanga va rikwavo ku kutsulela

RM/

vakonwana xuma xa vona. Madumelana a tirha, a kondza a kuma xuma le'xi ringanaka ku tikutsula. Leyi i maha le'yi nga humelela a na xilungu xi ngenile.

163. Hi xitsonga hambu va lo nwi sindzisa wansati ku tekiwa hi wanuna loko va kondza va hlangana va kuma swinwe vana a swa ha endleki leswaku wansati a suka a balekela ka unwana wanuna, kumbe ku tlhelela ka rikwavo a ku loyi wanuna a nga ha nwi rhandzi. A swi nga ri kona, kambe masiku lawa swi kona, swi humelela ngopfu ; Xuma a xa ha londziwi, ku love xo tala.

35

164. Nwa-Nyakeni (Makhanana) a a kandzile vukati bya yena e ka Mankhelu, wa ka Nkuna. U tshamisile mikarhi yo lehanyana kona a ko a kuma swihlangi swirharhu, masuku a tisukela a ya lava unwana wanuna. Hikokwalaho ka swihlangi leswi, va lo nwi tshika a tifambela, va nga nwi landzeleli; hikuva xuma lexi a nga lovorwa ha xona u xi tirherile hi ku veleka swihlangi leswi. Timhaka tona ti keneriwile leswaku swi tshana swi ri karhi swi tiviwa leswaku a nga ha ri kona e vukatini bya yena le'bya knale, u le ka le'byintswa le'byi tiviwaka hi yena ntsena handle ka vatswari va yena, na kona e vukatini le'byintswa lebyi a nga tekanga mikarhi, u hatlisile ku hundzela e mahlweni a ya lava vukati byinwana le'byintswa kambe.

165. Ku ni ku suka ka wansati e vukatini a ya e ka unwana wanuna ti ri timhaka le'ti sukelaka e ka vatswari. Mhaka leyi yi endleka loko muteki a nga ri na xuma xo ringana ku lovola a heta. Loko e-humesile tihomu timbirhi kumbe tirharhu, masuku vo na nwi kombela ku tisa le'ti saleke ti nga humeleli. Vatswari va yena ni va rikwavo va nga nwi yisa laha va swi vonaka leswaku va nga kuma xuma. Loko va endlisile sweswo, a lovorwa a hetwa hi nuna loyi wuntswa, loko va swi rhandza a nga ka a nga humi na nchama nchumu xa swihonwana leswi a nga swi heleketa; va nga vula leswaku a ti ri to rina hikuva a a lo nwi onha. Loko va ala hi ndlela leyo loyi wanuna a ngo

Kw/

K24/11

35cont. lovisa xisweswo. Hi tintswalo ta vona va nga nwi tlherisela homu yinwe na swona loko va nga nwi tlheriseri nohumu ku ta va ku rhandza ka vona.

166. Mhaka le'yo tano loko yi ya e hubyeni a yi nga swi koti ku nwi yimela. Loko huvo yi kambe mhaka ni ku kumisisa swinene leswaku hakunene nuna loyi kanyingi va nwi komberile leswaku a humesa xuma kambe a nga endlil, u ta byeriwa leswaku kunene va vurisa vakonwana va wena; wa swi tiva leswaku vana i xuma. Xana u ehleketa leswaku wena u ngo swekeriwa, u velekeriwa vana hi munhu, u nga nwi lovolanga. Va ku komberile xuma hakanyingi, kambe a ku humesanga; kunene a wu lo onha nwana wa vona, sweswi va nga kuma xuma e ka loyi wanuna, nsati loyi u lovoriwile, u kandzile vukati, wena u lovile.

END. S. 888